

POUKE O NEBESKOJ I ZEMALJSKOJ DOMOVINI

SLAVONIJI U RATNOM STRADANJU 1991-1992.

DIVNA ZEČEVIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Sredinom 18. stoljeća vodene su u hrvatskoj književnosti polemike o rascijepu među crkvama. Očigledni su naponi za očuvanjem vjerskog i nacionalnog identiteta pripadnika zapadne i istočne crkve. Na primjerima podataka iz utilitarne pučke nabožne književnosti 18. stoljeća, Antuna Josipa Knezovića (iz Osijeka) i Antuna Bačića (iz Vrbe kraj Slavenskog Broda) i Antuna Kanižlića npr., pokazuje se da etničke i vjerske napetosti nastaju kao posljedica ugrožavanja grupnog identiteta, vjerskog i nacionalnog. Članak prethodi započetom radu na studiji o vjerskim polemikama u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća. A. J. Knezović savjetuje Hrvatima katolicima da se iskazuju kao Dalmatini i odbiju ime "Rac" kako bi se razlikovali od pripadnika Istočne crkve. Savjet se nalazi u vidu opaske na kraju njegove knjige: "Put nebeski" iz 1746. godine. Knezovićev savjet, kao odjek polemika u 18. stoljeću, ne spominje se u književno-znanstvenoj literaturi o istraživanjima tog razdoblja.

Antun Josip Knezović iz Osijeka, svećenik i pučki pisac, poput ostalih kulturnih poslenika koji su u 18. stoljeću pisali za potrebe duhovno zapuštenog katoličkog puka u Slavoniji (nakon protjerivanja Turaka), objavio je 1746. godine molitvenu knjigu i praktični vjerski priručnik snabdjeven sakralnim kalendarom i korisnim uputama; knjiga je početkom 19. stoljeća doživjela drugo preuređeno izdanje¹ u kojemu se više nisu mogle naći pjesme i

---

¹ Molitvena knjiga pod imenom *Put nebeski*, negda iz različitih knjižicah izabrana i ujedno sastavljena po mlogo poštovanomu i plemenito rođenomu gospodinu Antunu

"promišljanja" u prozi, prijeteći stihovi o strašnom sudu npr., ili o paklenim mukama koju objavljujem s popratnim tekstom.

Donosim: "Pismu kratku od muka pakleni" koje je u svoju knjigu uvrstio A. J. Knezović jer cilj nije u antologijskom izboru pjesme o paklu, nego upravo u onoj varijanti koja je pristupačna krugu čitatelja Knezovićeve nabožne i praktične knjige. Sve su varijante pučkih pjesama književno djelatne i poučno djelotvorne što znači korisne, stoga se estetski kriterij iz sfere umjetničke književnosti ukazuje kao istraživački neadekvatan i neproduktivan u istraživanju fenomena pučke književnosti.

Ne znači, međutim, da pjesme o paklu, smrti i strašnom sudu nisu nastavile svoju poučno-prijeteću moralno odgojnu djelatnost. S malim izmjenama objavljujane su sve do kraja 19. stoljeća. U skraćenom obliku, s desetak strofa manje, pjesmu: "Od muka pakleni" koju je objavio A. J. Knezović, kako stoji u naslovu knjige: "Iz različiti knjižicah", objavio je fra Marijan Jaić u svom: "Vincu bogoljubnih pisamah", prvo izdanje izlazi 1827. godine u Budimu.

Pjesme je Jaić preuzeo iz pjesmarica 18. stoljeća, služio se i izdanjem Antuna Josipa Knezovića: "Put nebeski" iz 1746. godine. Čitateljstvo će, zhvaljujući brojnim izdanjima Jaićeva "Vinca", čitati pjesme o paklu, mukama paklenim i strašnom sudu cijelim 19. stoljećem.² "Vinac" je izlazio do 1903. godine. Poučavanje kršćanskom moralu, prijetnjama o prolaznosti ovozemaljskog života i paklenim mukama: ognjem, usijanim kliještima, kipućim morem, zmijama i drugim nezamislivim mukama, iz 18. stoljeća, nastavlja svoj književno odgojni život cijelim 19. stoljećem. Usporedba npr. kojom se naglašava neusporedivost paklenih muka, podsjećanje grešnika na zubobolju, provlači se brojnim izdanjima bogoljubnih pjesama kao i u hrvatskim pučkim propovijedima 18. stoljeća, naime, kako podnijeti beskonačne muke u paklu, kad se teško podnosi ovozemaljska zubobolja:

"Zubnu istom bolest ne bi
Moći uvik podnositi,

Kako, dakle, težak tebi,
Bude oganj vikovati."

U izdanju Jaićeva "Vinca" krajem 19. stoljeća, pjesme o smrti, paklu i strašnom sudu nisu tiskane u strofama zbog štednje prostora; stihovi su označavani zvjezdicama.³

Josipu Knezoviću u Kalačkom arcibiskupatu dušah pastiru. Sad pako bolje popravljena drugi put na svitlos izlazi. U Budimu 1818. S' Kraljevske Mađarske mudroučene peštanske skupščine slovamih.

² Divna Zečević, *Hrvatske pučke pjesmarice 19. stoljeća. Svjetovne i nabožne*. Izdavački centar "Revija", Mala teorijska biblioteka 31, Osijek, 1988.

³ "Vienac bogoljubnih pjesama, koje se nedjeljom i prigodom različitih svetkovina pod s. Misom i o drugih bogoljubnosti pjevati običaju; iz različitih duhovnih knjiga po o. Marijanu Jaiću, reda s. Franje države kapistranske misniku sabran i složen ter s dopušćenjem starešina sada već devetnajsti put i mnogostrano ispravljen na svjetlost izdan, umnožen još dodatkom učitelja Vjekoslava Grginčevića i župnika Ilije Okrugića. U Budimu. Tiskom i troškom Martina Bago-a i sina. 1898." (406 str.+ 32 str.)

Kao i drugi propovjednici u 18. stoljeću, A. J. Knezović nastoji uz pomoć prijetnji paklom djelovati vjerski i moralno odgojno pozivajući puk na ispravan kršćanski život; brineći se za njegov svakodnevn život, brine se za "vikovičnje spasenje". Opsežna knjiga, oko osam stotina stranica, naziva se u naslovu: "molitvenom knjižicom" pa se u kontekstu susrećemo s dalekim ali djelatno prisutnim književnim uzorom srednjovjekovne formule skromnosti:

"Duhovno nemoj se zaboravit, od mene iliti knjižica molitvena koja se zove Put nebeski, iz različiti knjižicah izabrana i ujedno sastavita, koja ukazuje svakom grišnom čoviku put dobrog življenja, a slidećim milost vikovičnjeg spasenja. Način također svako jutro Bogu se priporučiti, svetoj se ispovidi pravo pripraviti, put presvetog križa činiti, rožarijo B. D. Marije moliti i mloge druge različite molitve Bogu svemogućemu i svetim njegovim prikazati, koje su ovdj ujedno po jednom devotomu slugi i namisniku Božjemu stanje popovsko obdržavajućemu mlogo poštovanomu i plemenito rođnomu Antunu Josipu Knezoviću, u Kalačkome arcibiskupatu šanca Varadinskoga od duša pastiru i notariju apostolskomu iz mlogi i različiti od bogoljubstva i molenja knjižicah skupite. Godina porođenja Spasitelja 1746. S' dopuštenjem starešina. Tlačena u Budimu kod Veronike Nottensteinen udovice."

Odobrenje teologa za objavljivanje knjige potpisao je fra Josip Janković iz Vukovara. U vrijeme objavljivanja svoje nabožno-praktične knjige: "Put nebeski", Knezović je župnik u Novome Sadu (1746), a 1759. godine kanonik u Kaloči, kad objavljuje: "Život sv. Ivana Nepomuka" (Pešta, 1759.); knjizi su, prema pisanju Tome Matića dodani, s posebnom paginacijom, "Verši od himbenog i lažljivog svita" uz nekoliko crkvenih pjesama. Sljedećih godina, 1760. i 1761. objavljuje pučko nabožno-poučno i zabavno štivo na rado čitane teme o životu sv. Eustahija, sv. Olive i sv. Genoveve.

Osim brige za vjersku i moralnu dobrobit katoličkog puka u Slavoniji i području današnje Vojvodine (radio je u Novom Sadu), pokazuje se na kraju knjige: "Put nebeski" da postoji potreba i za posebnu, korisnu uputu: "Nadometak" svjedoči o Knezovićevoj brizi za nacionalni opstanak hrvatskog puka kojega neki izjednačuju sa srpskim, pravoslavnim življem; na to upućuje njegovo odbacivanje riječi "Rac" koja je u novije doba poprimila pogrдно značenje:

"Da svaki znade, ako bi tko našega čovika upitao: Od koga si naroda? - neka rekne i odgovori: Dalmatinskoga! Jere, ako rekne "Rackoga" to sam sebe pogrđuje, budući da to nije ime od naroda već od nenavidljivi drugoga naroda ljudi nami postavito. A pak neistinu govori jere nije

---

"Kršćansko-katolički nauk. Dodatak k "Viencu" nekoliko pobožnih pjesama, skupljenih po Vjekoslavu Grginčeviću, učitelju i sviraču u Petrovaradinu, dolu svet. Roka, iz različitih pjesmarica, a osobito spisa dobivenih od Prečasnoga gospodina Ilije Okrugića, Srijemca, Opata sv. Dimitrije i župnika petrovaradinskoga, godine 1875." (79 str.)

kraljestvo od Rašije ni vidio, niti ga sada ima s vlastitim kraljem. Kako, dakle, može reći da je Rac?

A budući da su naši stari iz Dalmacije i Bosne ovamo došli gdi je bila Ilirija i narod ilirički, to jest slavni, a i sada se tako zovu, a ljudi nenaučni ne znajući što je Ilirik, to je Slovinac a ne Slovak. Tako da sam sebe lašnje pokaže od koga je naroda, valja da rekne da je Dalmatin (pod. D. Z.) I tako će izreći svoj slavni ilirički narod i jezik, a ono grdno ime Rac od sebe odbaciti. Jere kako drugomu narodu nije drago da ga drugojačije zovne tko, tako ne valja ni našemu, kako može svaki koj štiti znade u historija iliti knjiga od prilika i našega naroda viditi."

"Nadometak" na kraju knjige pokazuje da je sredinom 18. stoljeća također postojao problem očuvanja narodnog i nacionalnog identiteta. Antun Josip Knezović ne upušta se u određivanje s koje strane dolazi naziv "Rac" kojim je tek u novije doba pogrdno nazivano srpsko stanovništvo u Slavoniji, Srijemu, Vojvodini i Mađarskoj.

Braneći svoj puk od imena "Rac", Knezović u isti mah vraća udarac i osporava pravo bilo kome da se naziva "Racom": "Kako, dakle, može reći da je Rac?". Takva se vrst osporavanja javlja uzrokovana obrambenom potrebom. Knezović piše da ilirički narod iz Dalmacije i Bosne ima svoje mjesto u povijesnim knjigama što će reći da ima svoj povijesni život.

Knezovićeve književno-nabožna, utilitarna djelatnost usmjerena je brigom za očuvanje vjerske, katoličke i nacionalne vijesti puka koji živi izmiješan s pripadnicima istočne, pravoslavne crkve koji također nastoje očuvati svoju vjersku pripadnost. Fra Antun Bačić (iz Vrbe kraj Slavenskog Broda) izdaje 1732. godine u Budimu: "Istinu katoličansku"⁴ u kojoj navodi da pravoslavno stanovništvo odlučno odbija misao ujedinjenja s Rimom, tj. unijačenje, doživljavali su to kao ugrožavanje vlastitog identiteta, pa navodi njihov odgovor: "Volijem se poturčit, nego pošokčit!"⁵ Istu izreku spominje i Antun Kanižlić 1780. godine:

"Drugi uzrok, zaradi koga kako rekosmo vele mučno jest i mučnije privesiti Grke u svetu crkvu rimsku, nego druge koji se također izvan nje **nahode**, jest jedna urođena, žestoka, nečuvčna i slobodno mogu reći paklena na Latince omraza koju njiov jezik očituje psujući: "Bolje se

⁴ "Istina katolicsanska Illiti Skazagnie upravgliegnia spasonosnoga Xitka Karstianskoga. S' zabilixegniem Zablugjegnia Garcskoga odmetnicstva, illiti Garcskie Erexiah, u koiesu nesrichno upali, odkadasuse od Rimske Czarkve odilli. Sve izvagiemo iz svetoga Pisma, iz naukah svetie Otaczah, i razliki Kgnigah, sloxeno u jezik Illiriesky i na svitlost dato Po Oczu **Fra Antunu Bachichiu** Reda male Bratie obsluxitegliah S.O.Francescka, Provinzie Sreberno-Bosanske, Gvardianu u Budimu. Prikazana Priuzviscenomu velicsanstvu Gospodina Gna Emerika Esterhazy, Rimskoga Czesarstva Principa, Vlastelina od Galanthe; Primata Kragliestva, i Arkibiskupa Ostrogonskoga &c. &c. Godine MDCCXXXII. Z'dopusctegniem Stariscinah, u Budimu kod Ivana Giurgia Nottenstein." (str. 146)

poturčiti, nego porimiti!" i tako psujući da je ova pogrdna paklena besida veće u običaj prišla."⁶

U predgovoru istoj knjizi, međutim, Kanižlić se prisjeća i suprotne pučke izreke koju je čuo među pripadnicima Istočne crkve:

"Spominam se od one beside sada koju sam od nikogih između vas čuo: Bog ubio onoga koji nas je rastavio!"

Međunacionalne napetosti očitovane na vjerskoj podlozi nastavljaju se iz 18. u 19. stoljeće; to je stanje koje će zateći Ilirski preporod. Desetak godina prije preporoda, izdavač pučkog kalendara: "Novi i stari kalendar slavonski za prosto godište 1826. Na korist i zabavu Slavonacah...", Adam Filipović Heldentalski, raspravlja o porijeklu imena "Šokac": "Recenzija ili rasuđenje riči: Šokac".

Ljudevit Gaj u "Proglasu za prvu polovinu deveto-godišnjeg tečaja 1843. Narodnih ilirskih novina i Danice ilirske", spominje da su Hrvati i Srbi upotrebljavali u pogrdnom značenju nazive: Vlah i Šokac.⁷ U Slavoniji i Srijemu češći je naziv "Rac" umjesto "Vlaha". Ljudevit Gaj vjeruje da su zahvaljujući sedmogodišnjem izlaženju njegovih novina takva uvredljiva oslovljavanja gotovo iščezla.

Knezović se ne upušta u imenovanje onih koji naziv "Rac" namjenjuju hrvatskom katoličkom puku u Slavoniji, Srijemu, današnjem području Vojvodine i Mađarskoj (Knezović je radio u Kaloči), pa se može pretpostaviti da pokušaj dolazi prije svega od Nijemaca i Mađara. Nacionalno poistovjećivanje pripadnika zapadne i istočne crkve urodilo je otporima na jednoj i drugoj strani.

Nakon protjerivanja Turaka i Karlovačkog mira 1699., cjelokupna katolička književno-nabožna djelatnost usmjerena je očuvanju vjerske pripadnosti zanemarenog puka pod osmanlijskom upravom; težilo se ne samo nabožnoj pouci nego i zaštiti narodnog opstanka.

U zapadno-evropskoj kršćansko-moralnoj pouci, stoljećima je "strah Božji" interpretiran kao strah pred neizbježnom kaznom za svaki i najmanji grijeh ili pomisao na grijeh; stoga je opisivanje pakla i muka paklenih bilo u

---

⁵ Tomo Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*. Djela HAZU, Zagreb 1945, knj. XLI, str. 56.

⁶ "Kamen pravi smutnje velike illiti pocetak, i uzrok Rastavlyenja cerkve istocsne od zapadne po mlogo posctovanomu gospodinu Antunu Kanislichu nyihove excellencie prisvitloga gospod. Biskupa zagrebecskoga svete stolice u Poxegi uregyene visce od dvadeset godinah consistorialu nigdaschnye pako druxbe Isusove misniku jurve pokoinomu, za xivota obilato ispisan s-blagodarnostjom pako uzviscenc, i prisvite kralyevske magyarszke komore na svitlo dan. U Osiku kod Ivana Martina Divalta. Godine MDCCLXXX." str. 846.

⁷ Lj. Gaj: "Ili gdje se sad kod nas tako, kako prije sedam godinah čuje, da brat jednoplemenik Horvat kaže Serbljaninu kao porugu "Vlah", ili pako usuprot Serbljanin Horvatu "Šokac"?"

poučnoj i prijetećoj funkciji. Ista je, u istom duhu pisana i izricana, književno-nabožna pouka bila namijenjena i katoličkom puku u hrvatskim krajevima.

Nabožna pouka u težnji za sakraliziranjem profanog života, obuhvaćala je sve vidove čovjekove svakodnevice, između ostalog i hod, držanje tijela u crkvi i izvan crkve pa i gledanje, jer se već u pogledu začinje grijeh.

Težnja nabožne pouke da postane praktična uputa za svakodnevni život ogleda se u "Opomeni" A. J. Knezovića na kraju knjige: "Put nebeski" (1746), s pozivom na promišljanje: "(...) u Ponedjeljak od smrti, u Sridu od suda, u Petak od pakla, a u Nedilju od raja".⁸

Pjesmi: "Od muka pakleni"⁹ prethodi "promišljanje" u kojem je pakao određen kao domovina napuštenih ("ostavljeni") ljudi: "Promisli što jest pakao? (...) domovina ostavljeni ljudi", za razliku od raja koji "jest domovina od mira virmih duša".¹⁰

Razmišljajući o svom tekstu u povodu ratnog užasa u Hrvatskoj, zaustavila sam se na mogućnosti da se nebeska kao i zemaljska domovina odrede mirom ili nemirom: pakao kao onostrana domovina, ali i domovina zemaljska kao pakao - rata!

Antun Josip Knezović

Pisma kratka
Od muka pakleni

Š pomišljenjem živim sada,
Često u pakao hodmo živi.
Da u njega mi nikada,
Ne dojdemo s tilom krivi.

Nut, gledajmo, kako zija,
To jezero priduboko,
Gdje muka smrtnog griha,
Dna ne može vidit oko.

Niti može ispisati,
Mudro pero strašno misto,
Niti pisma ispivati,
Tu jest sve zlo trpit isto.

Oganj, mači, kolo, zmije,
I sva muka svega svita,
Tako kao ova nije,
Sva zajedno strahovita.

Nikad zora ne bili se,
U onomu gustom mraku,
Jere vičnja noć crni se,
I pristraši svitlost svaku.

Tu ognjeno vene more,
I plamena priljutoga,
Strahovite hita gore,
Na grišnika prokletoga.

Svaki grih će baška platit,
Od pravice osuđeno,
Brez pokoja bude patit,
Mnoštvo muka nezbrojeno.

Kako gvožđe ugrijano,
I u ognju ražareno,
Tako bude usijano,
Bludno tilo i ognjeno.

⁸ A. J. Knezović, nav. djelo, str.793.

⁹ A. J. Knezović, nav. djelo, "Od muka pakleni" str.773-580.

¹⁰ A. J. Knezović, nav. djelo, str.767; str.780.

Jadoviti dojde zmijah,
Po svem tilu ljuta hrpa,
Ka se okol strašno vija,
Da ga dere, da ga drpa.

Zaškripnuti budu zubi,
Proklinjajuć poželenja,
Da ga umori koga ljubi,
Radi grišnog naslađenja.

Pjance olovo i gorući,
Bude sumpor napojiti,
I u usta njih tekući,
Vičnju žedu ponoviti.

Ozloglasnik i psujući
Jezik, viru, dušu, ljude,
I krivo se Bogmajući,
Rastrzat se s klišti bude.

Svud će koj oproštenje
Uvridenja ne kti dati,
Za činjeno osvećenje,
Zmaj priljuti bude klati.

Ah, može li što bit veće,
Jošt jest jerbot iz tavnice,
Prokletoga oko ne će
Nikad vidit Božje lice.

U toj muki od jaukanja
Nikad nitko ne zamukne,
Prim ako jim od plakanja,
I žalosti srce pukne.

Bude vika, jao, jao!
Kud smo tužni, kamo došli,
Da bi to svit virovao,
Ne bi ljudi na grih pošli.

Jao nami, kako bili
Bi mi ludi prije lasno,
Rajsku slavu zadobili,
Ali sada već je kasno.

Ah, da bi nam moć imati,
Za pokoru uru jednu!
Al u paklu nije se ufati,
Božju milost već ni jednu.

O, vi gdi ste ljute smrti,
Da nas udarite strile,
O, da bi nam moć umrti,
Ne možemo trpit sile.

Ah, zaludu smrt želite,
Duše uvik izgubljene,
Da u smrti toj živite,
Tako jeste osuđene.

Nikad, nikad ne umrete,
Smrt uvik ta jeste živa,
Nikad žive ne budete,
Jer smrt uvik tu pribiva.

O, ti muko vikovita,
Koja tvoj ne strašiš plamen,
Srca imaju kamenita,
I tvrda su nego kamen.

Zubnu isto bolest ne bi,
Moći uvik podnositi,
Kako dakle, težak tebi,
Bude oganj vikoviti.

U počelu ti napasti
S prstom sviće plamen takni,
Misleć vičnje od propasti,
Ako možeš ne odmakni.

Onda, kako hoćeš gledaj,
Trpit muke neskončane,
Od napasti dakle ne daj,
Privarit se ti paklene.

Koj pak je spleten dugo,
Jesu u grihu običnome,
Što ću tebi reći drugo,
Okreni se k ognju onome.

Grišna dušo, eto znadeš,
Muke tebi pripravljene,
U nje sutra da propadeš,
Tko zna jesu osuđene.

Danas grihu u smrtnomu,
Na postelju spavat ležeš,
A u ognju paklenomu,
Sutra najdeš da se žčeš.

Bože dragi, ne daj toga,
Gledaj gorke suze moje,
Koje iz srca pokornoga,
Rad ljubavi livam tvoje.

Ti si uzrok sve žalosti.
Da u noći nit u danu,
Premda ni to nije dosti,
Gorke suze ne pristanu.

Ne plačem se ja toliko,
Jere pakao grišeć obra,
Neg jer dobro svekoliko,
Tebe uvridi Boga dobra.

Ti si uzrok da ja želim,
Prije muke sve podneti,
To iz srca svega volim,
Neg te od sad uvrediti. Amen.

Svrha.

Evo sad svršismo pismu jadovitu
I poznasmo žalost svi sad vikovitu.
Zarad toga brate, ti promisli dobro
Da ne dodeš u nju ti sa mnom zajedno.

MORALIZING ON A HEAVENLY AND EARTHLY HOME

SUMMARY

There is a need to read literary and historical sources anew, as confirmed by data which, when read within the current social context, suggest the existence of ethnic and religious tensions among members of the Western and Eastern churches in the 18th century when, particularly mid-century, heated polemics were underway on the schism between the churches.

Ethnic and religious tensions appeared as the consequence of threats to group, national and religious identity. In a religious, utilitarian book by Antun Josip Knezović from Osijek, "Put nebeski" (The Heavenly Way), there is advice at the end to the churchgoers of the Western church in Slavonia and Vojvodina to call themselves Dalmatians; the advice was given to protect them from the name "Rac" used to refer to members of the Eastern Church. Another example, this one from the first half of the 18th century, of affective defense from attempts to lure Eastern church members to the Western church suggests in the degree of bitterness displayed that Eastern churchgoers would rather embrace Islam than an alliance with the Western, Roman church. Against this background the Croatian, Illyrian Revival movement program stands out in even greater contrast with its ideal goal of overcoming this legacy of antagonism.

The article is followed by a moralizing folk song on hell and hellish torment which appeared with only minor differences in the number of verses throughout the 19th century in religious hymn books. A. J. Knezović found the song in the hymn books of his predecessors; this is an example of a literary-religious message backed by threats of hellfire, a Christian message through which the broader Croatian populace joined the Western European literary and spiritual horizon.

(Translated by E. Elias-Bursać)